

DE BETONNEN DROOM

Daan Dekker

DE BETONNEN DROOM

De biografie van de Bijlmer en zijn eigenzinnige bouwmeester

2016 **THOMAS RAP**

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

en met steun van de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting

VAN EESTEREN-FLUCK & VAN LOHUIZEN STICHTING

Copyright © 2016 Daan Dekker

Omslagontwerp b'IJ Barbara

Omslagfoto's privéarchief Siegfried Nassuth

Kaarten binnenwerk © Bert Stamkot, cartografisch bureau MAP, Amsterdam

Afbeeldingen binnenwerk © privéarchief Siegfried Nassuth met
uitzondering van: tweede fotokatern p. 3 (Stadsarchief Amsterdam),
p. 5 (Jacques Demarthon/ANP photo en p. 6 (Ton van Rijn/Collectie
Stadsarchief Amsterdam)

Foto auteur Merlijn Doomernik

Vormgeving binnenwerk Aard Bakker, Amsterdam

Druk Bariet, Steenwijk

ISBN 978 94 004 0473 1

NUR 301

thomasrap.nl

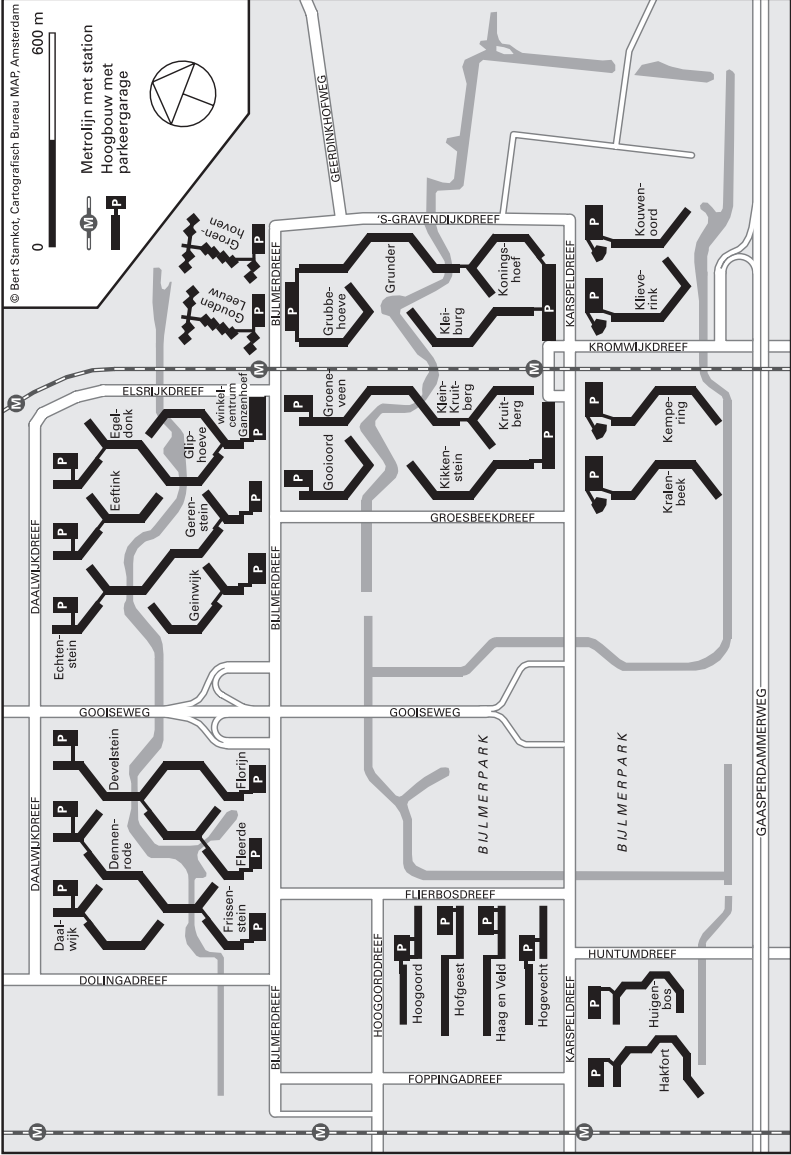
‘Later heb ik begrepen dat het met de begrippen oud en nieuw, in relatie tot schoonheid, net is als met het geloof: wanneer een christen zegt dat zijn geloof het enige ware is, en een islamiet zegt dat ook, dan hoef je geen knappe kop te zijn om te concluderen dat een illusie van objectieve waarheid overal kan zijn *behalve* in enige vorm van geloof.’

– August Willemsen

Zuidoost-Azië

Bijlmer, anno 1980

PROLOOG

Iets na middernacht stopte het hart van Siegfried Nassuth met kloppen. Tine had hem nog een paar keer horen zuchten, daarna trad de stilte in. Na dagen wachten had de dood haar man omarmd. Annette, die in de logeerkamer lag te slapen, werd gewekt. Bij Loekie en Harmen ging de telefoon. Later die nacht stonden Tine en haar drie kinderen aan het bed met daarin hun overleden echtgenoot en vader. Loekie en Harmen pakten het joggingpak dat Siegfried graag droeg en kleedden hem aan.

Het slechte nieuws kwam een paar maanden eerder, op een witte januaridag in 2005. Harmen reed met Siegfried en Tine naar het Slotervaartziekenhuis. Als verpleegkundige had hij kennis van zaken.

De artsen hadden Siegfried een maand eerder nauw-

gezet onderzocht. Via röntgenfoto's, een gastroscopie en een biopsie probeerden ze de maagklachten waar hij mee kampte te verklaren. Harmen wist niet wat voor diagnose hij moest verwachten. Hij zag dat zijn vader steeds moeilijker liep, dat hij geregeld een opgezwollen buik had. Toch kon hij moeilijk inschatten hoe groot de fysieke malheur werkelijk was. Praten over zijn klachten deed Siegfried nauwelijks. Dat had hij nooit gedaan. Ook niet toen hij een paar jaar eerder werd geveld door een geperforeerde blindedarm. De pijn moet ondraaglijk zijn geweest, toch hoorde je hem niet. Pas toen Harmen hem lijkbleek en in shock op bed aantrof, wist hij dat het menens was. Hij belde direct de huisarts. Nog diezelfde dag werd zijn vader geoperreerd.

Siegfried was er de man niet naar om te klagen. Zeker niet over zijn gezondheid. Een korte blik of diepe zucht, daarmee moest zijn omgeving het vaak doen.

Misschien had het met zijn tijd aan de Birmaspoorlijn te maken. Bijna drie jaar werkte Siegfried als krijgsgevangene in een vochtig en bloedheet oerwoud. Hij verrichtte er loodzware arbeid, soms vierentwintig uur achter elkaar, zonder fatsoenlijk eten. Kampgenoten stierven aan ziektes als beriberi, malaria en dysenterie. Als je zo'n hel overleeft, klaag je niet snel meer over een beetje pijn.

Dochter Loekie had soms het idee dat Siegfried zich immuun waande voor de dood. 'Hij was ervan overtuigd dat hij heel erg oud zou worden. Hij zou Tine overleven.'

Als zijn vrouw zou overlijden, dan wist Siegfried al hoe hij afscheid van haar ging nemen. Hij zou een rieten kist vlechten en die op een kar achter zijn fiets hangen. Zo zou

hij het lichaam van Tine naar het crematorium rijden. Het was zijn eerbetoon aan de vrouw van zijn leven. In een eerder stadium had hij al gedetailleerde schetsen van de fiets, kar en kist gemaakt. Dat Tine hem ruim twee jaar overleefde, zou hij nooit weten.

In de steriele spreekkamer van het Slotervaartziekenhuis werd alle hoop op een milde diagnose direct de grond in geboord. Een agressieve tumor in het grensgebied tussen maag en slokdarm, luidde het oordeel van de arts. Even bleef het stil, waarna Tine diep zuchtte en haar hand op de schouder van haar man legde. Siegfried zocht naar woorden, maar vond ze nauwelijks. ‘Daar schrik ik enorm van,’ was het enige wat hij uit kon brengen.

Als Harmen aan die januaridag in 2005 terugdenkt, schiet hem nog één herinnering te binnen. Het moet aan het einde van het gesprek met de arts zijn geweest. Even daarvoor was de mogelijkheid van een operatie besproken, een optie die Siegfried resoluut afwees. Het zou een complexe ingreep zijn, die hem vooruit kon helpen, maar net zo goed verder terug kon werpen. Het leven rekken moest geen doel op zich zijn, vond hij. Waardig eindigen was belangrijker. Ook chemotherapie wees Siegfried daarom van de hand.

‘Kan het zijn dat ik de naam Nassuth ergens van ken?’ vroeg de arts plotseling.

Omdat zijn ouders zwegen, vertelde Harmen dat zijn vader de Bijlmer had ontworpen. Hij wist dat Siegfried niet graag over zijn levenswerk sprak. Al helemaal niet in een behandelkamer tegen de man die hem even eerder had ver-

teld dat hij waarschijnlijk snel zou overlijden. Siegfried had jarenlang met ziel en zaligheid aan zijn Bijlmerontwerp gewerkt. Over elk detail was door hem en de leden van zijn Bijlmermeerteam nagedacht. De plaatsing van de enorme honingraatflats ten opzichte van de zon en het groen, de collectieve ruimtes waar de bewoners samen konden komen, de hoven tussen het beton waar de ultieme vrijheid kon worden beleefd. In de Bijlmer zou de mens gaan groeien, daar was Siegfried van overtuigd. Dat het allemaal anders liep en er met de beschuldigende vinger naar het ontwerp werd gewezen, had hem pijn gedaan.

De arts toonde zich verrast door Harmens antwoord en richtte zich met een vraag tot Siegfried. Het ging over stedenbouw of architectuur, Harmen weet het niet precies meer. Wat hij zich wel herinnert: zijn vader reageerde niet. Siegfried staaarde voor zich uit, hij was diep in gedachten verzonken.

Dat Siegfried na de vakantie uit het leven zou stappen, wisten zijn kinderen niet, toch voelden ze aan alles dat de trip naar Zuid-Frankrijk zijn laatste reis zou worden.

Het was maart 2005. Siegfrieds gezondheid was tanende. Steeds vaker hoorde zijn omgeving hem diepe zuchten slaken.

‘Gaat het, Sieg?’ vroeg Loekie soms.

Het antwoord was een wedervraag met een veelzeggende blik: ‘Met jou?’

Siegfried wilde graag nog één keer naar Saint-Izaire, een gehucht aan de Tarn. Hij was er met Tine vaker geweest. Hun vrienden Wilfried en Anne runden er een bed

& breakfast. Siegfried had nog geholpen bij de verbouwing van de oude schapenboerderij tot vakantiehuis. Hij hield van de omgeving, waar alleen langsrijdende tractoren de rust verstoorden. Hij maakte er graag lange wandelingen door de heuvels of rommelde wat rond de boerderij.

Tijdens zijn laatste vakantie zat Siegfried vooral bij het kampvuur dat hij zelf gaande hield. Na zijn pensioen had hij lange tochten op zijn oude fiets gemaakt, probeerde hij het deltavliegen onder de knie te krijgen, trok hij met een tentje een jaar door de outback van Australië. Geen fysieke uitdaging was hem te gek, maar nu zag hij zelfs een korte wandeling niet meer zitten.

Kijken naar het vuur was het enige wat hij in Zuid-Frankrijk nog wilde.

De liefde voor de vlammen had hij overgehouden aan zijn jeugd in Nederlands-Indië. Op Java trok hij zo vaak als hij kon de natuur in. Met scoutingvriendjes beklom hij vulkanen, verkende hij oerwouden. Zodra de tenten stonden, begon de zoektocht naar hout waar de fik in kon. De vlammen gaven de jongens alles wat ze nodig hadden: licht, warmte en bescherming.

Als iets voor Siegfried de vrijheid symboliseerde waar hij zijn leven lang naar had gezocht, dan was het een kampvuur.

Het had iets weg van een reünie. Nog geen twaalf uur voor Siegfrieds overlijden was de hele familie voor het eerst sinds jaren compleet. Iedereen zat aan de grote, ronde tafel die al decennia het middelpunt van het huis in Amsterdam Geuzenveld vormde. Siegfried, die nauwelijks meer kon lo-

pen, was uit bed getild, op een bureaustoel gezet en naar de tafel gereden. Zijn grijze haren stonden alle kanten op, maar wat maakte het uit. In zijn onderbroek en T-shirt kon hij toch nog deelnemen aan de lunch.

Annette was een paar dagen eerder overgekomen uit Canada, het land waar ze al lange tijd met haar vriend Raymond woonde. Harmen had haar verteld dat Siegfried vlak na zijn terugkomst uit Frankrijk was gestopt met eten en steeds zwakker werd. Als ze haar vader nog wilde zien, dan moest ze snel zijn.

Dat Siegfried de regie in eigen hand had genomen, veraste zijn jongste dochter net zomin als Harmen en Loe- kie. Ze wisten dat hun vader bij de huisarts tevergeefs om euthanasie had gevraagd. Ze wisten ook dat zelfdoding een optie voor hem was.

Jaren eerder hadden Siegfried en Tine zich al in het thema verdiept. Ze waren ver in de zeventig, vonden het tijd om zich te oriënteren op hun laatste levensjaren. Naar welk verpleeghuis konden ze eventueel gaan? En wat te doen als het leven niet meer dragelijk was? Ze werden lid van De Einder, een stichting die mensen met een doodswens helpt, en ontvingen zo brochures waarin diverse zelfdodingmethodes werden toegelicht.

De methode waar Siegfried voor zou kiezen, vonden zijn kinderen bij hem passen. Stoppen met eten: je hebt er doorzettingsvermogen en moed voor nodig, het kan zonder hulp van anderen en er komt geen geweld aan te pas.

Maar hoezeer ze zijn besluit ook respecteerden, pijnlijk was het. Vooral Harmen kon maar moeilijk aanvaarden dat zijn vader zichzelf uithongerde. Hij zag Siegfried senti-

menteler en brozer worden. Zelfs praten ging hem steeds moeilijker af. Hij zag ook dat zijn vader zich verveelde, hij was het zat om naar de witte muur te staren en te wachten op de dood.

Afleidend bezoek was er nauwelijks. Siegfried had niemand van zijn vrienden van zijn besluit op de hoogte gesteld. Zijn weg naar de dood leek op die van een ziek dier dat zich diep in het bos terugtrekt om rustig te sterven. Hij had zijn lot aanvaard, wilde geen poeha. Daarom wenste hij ook een sobere crematie. Alleen familie, geen muziek, geen toespraken, geen bloemen.

Over het eten dat tijdens de lunch op tafel stond, verschillen de lezingen. Broodjes, zegt de een. Een Indonesische rijsttafel, zegt de ander. Wat vaststaat: Tine had ook voor Siegfried een bord op tafel gezet. Ze wilde hem, net zoals tijdens de voorgaande dagen, een keuze geven. Keer op keer had ze hem eten gebracht en keer op keer had ze het eten weer mee terug moeten nemen.

Ook ditmaal was Siegfried niet van plan om op zijn beslissing terug te komen. Hij pakte zijn bord en draaide het om, een handeling die Loekie in het verkeerde keelgat schoot.

‘Stel je niet aan,’ sneerde ze. Een opmerking waar ze zelf nog het meest van schrok.

Tot ieders opluchting keerde de goede sfeer daarna terug. Aan tafel werd er gepraat over de eend die in de vijver aan het broeden was, over het leven van Annette en Raymond in Canada, over werk, over vroeger. Met de alledaagsheid van de conversaties werd de dood voor even uit het huis verdreven.

Siegfried mengde zich nauwelijks in de gesprekken. Soms dommelde hij even weg en schrok weer wakker. Tot het halverwege de lunch niet langer meer ging. Hij werd in bed geholpen en zou daar niet meer uit komen.

1.

Op 11 januari 2016 sta ik aan de voet van de vulkaan die ik in de fotoboeken van Siegfried Nassuth zo vaak ben tegengekomen. In mijn blikveld een groene explosie. De klim waar ik al maanden naar uitkijk, gaat beginnen. Na een periode vol interviews en speurwerk in archieven is het tijd om in de voetsporen van Siegfried te treden.

De vulkaan die ik ga beklimmen, roept ontzag op. De Gunung Salak is ruim tweeëntwintighonderd meter hoog, een blikvanger op West-Java, vooral in de Indische tijd een geliefd natuurobject onder landschapsschilders. Ze werkten vaak vroeg in de ochtend met de rijzende zon als milde schijnwerper, blauwgrijze nevel die de mystiek vergrootte. Bijna altijd was Buitenzorg, de stad die sinds Soekarno's onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945 door het leven gaat als Bogor, hun uitvalsbasis. De Salak hoort bij

de Indonesische residentiestad als de Suikerberg bij Rio de Janeiro en de Tafelberg bij Kaapstad.

De Salak slaapt al eeuwen. De laatste grote uitbarsting vond in 1699 plaats. Een uitbarsting die zich een jaar eerder aankondigde met hevige moddererupties. Toen de vulkaan daadwerkelijk lava begon te spuwen, was het gedaan met het weelderige groen en dierlijke leven op de westhelling. Wat restte, was een landschap in grijstinten.

In de diepe krochten van de vulkaan bruist het nog altijd. Toch komt het gevaar tegenwoordig uit een andere hoek. Door de snel veranderende weersomstandigheden boven de Salak zijn de laatste decennia verschillende piloten in de problemen gekomen. Zeven vliegtuigen stortten sinds de millenniumwisseling op de flanken van de vuurberg neer. De laatste crash was meteen de grootste. Op 9 mei 2012 eindigde een testvlucht met de Sukhoi Superjet 100, het eerste passagiersvliegtuig dat sinds de Koude Oorlog in Rusland werd ontwikkeld, op de vulkaan. Vijfenveertig inzittenden, voornamelijk journalisten en potentiële kopers die eerder die dag in de zeventig kilometer noordelijker gelegen Indonesische hoofdstad Jakarta aan boord waren gestapt, kwamen om het leven.

Naast me staan Bayu en Ojak, twee tengere Indonesische jongens, meer lopers dan praters. Aan hun riem bungelt een kapmes waarmee hinderend groen geëlimineerd kan worden. De een draagt slippers, de ander regenlaarzen. Bayu en Ojak moeten mij naar boven leiden en gezien hun grote, haastige passen zijn ze niet van plan er een rustige wandeltocht van te maken.

Dat Siegfried Nassuth op 20 juli 1922 op Java werd geboren, kun je gerust een wonderlijke speling van het lot noemen.

Zijn Duitse vader, Georg August Nassuth, was tien jaar eerder als dienstplichtig marinier de haven van het Noord-Duitse Kiel uit gevaren. Hij wilde als twintiger avontuur en kreeg dat. Een maandenlange bootreis voerde hem langs Afrikaanse en Aziatische kusten en eindigde in Qingdao, de in 1897 door keizer Wilhelm II gestichte semi-kolonie aan de Gele Zee.

Een voormalig Chinees vissersdorpje, gelegen op een schiereiland, was in alles op Duitsland gaan lijken. Je vond er huizen die je ook in Berlijn zag, gelovigen konden naar sobere protestantse of barokke katholieke kerken en op het woonpaleis van de gouverneur stond een grote adelaar. Wilhelm II had zelfs een bierbrouwerij in de kolonie laten verrijzen. De duizenden mariniers die in Qingdao gelegerd waren, hoefden ver van huis niets te missen.

Ongeveer twee jaar verbleef Georg aan de Gele Zee. De Eerste Wereldoorlog, die zoveel levens op zijn kop zette, veranderde ook zijn levensloop. De Japanse keizer Yoshihito verklaarde Duitsland de oorlog en zette die woorden kracht bij door zijn manschappen Qingdao te laten belegeren. Na een strijd die een kleine twee maanden duurde, werden de Duitse mariniers tot krijgsgevangenen gemaakt en aan het werk gezet in de oorlogsindustrie. Voor Georg betekende het vier jaar arbeid in de Japanse mijnen.

Definitief terugkeren naar Europa zou hij na de Eerste Wereldoorlog nooit meer. Niet Duitsland, maar Nederlands-Indië werd na vrijlating zijn bestemming. De net opgerichte veldpolitie, gevormd door Nederlanders, inlanders en honderdvijf in Japan gerekruteerde Duitse mariniers,* werd zijn werkgever. De voornaamste taak van Georg en zijn collega's was het voorkomen van opstanden tegen het koloniale regime. Kazernes in de periferie vormden hun uitvalsbasis. Bij die kazernes stonden paarden, fietsen en glimmende motoren om eropuit te trekken.

Na aankomst in Batavia (thans Jakarta) klom Georg meteen in de pen. Zijn brieven verstuurde hij naar het meisje dat hij al voor zijn vertrek naar Qingdao had leren kennen, de Duitse die nooit uit zijn gedachte was verdwenen. Frida Simoneit had net een avontuur achter de rug in Minsk, waar ze als gouvernante en lerares Duits werkte. Terug op haar geboortegrond, het Oost-Pruisische Königsberg, las ze in brieven hoe het er aan de andere kant van de wereld uitzag. Georg schreef over de bloemen op Java, over het fruit dat hij van de bomen plukte, over de geuren die hem omringden, over de gewoontes der Javanen.

In een brief aan Frida deed hij haar een voorstel: kom hierheen, in Nederlands-Indië bouwen we samen een mooi leven op. In dezelfde envelop vond ze een bootticket. Wan-

* Voor de hogere functies bij de veldpolitie wilde het bestuur in Nederlands-Indië in eerste instantie Nederlanders aanstellen. Het werven van personeel in Nederland verliep echter moeizaam, waarna de blik op andere Europeanen werd gericht. Het bestuur kwam uit bij de Duitse mariniers die net in Japan waren vrijgelaten.

neer Frida precies aan boord is gestapt, valt niet te achterhalen. Wel is het zeker dat ze van Königsberg naar de Italiaanse havenstad Genua reisde en met de stoomboot, waar ze een hut in de eerste klasse betrok, naar Batavia vertrok. Nog geen twee jaar later beviel ze van haar eerste kind.

Siegfried Georg Nassuth kwam ter wereld in Pekalongan, de eerste standplaats van zijn vader.

Dat dit boek met de beklimming van de Salak moest beginnen, stond voor mij al snel vast. In februari 2015, toen Siegfried nog een mysterie voor me was, had zijn dochter Loekie elf kartonnen verhuisdozen op de eerste verdieping van haar woning in Soest klaargezet. Alle dozen zaten vol met spullen van haar vader: schetsen, foto's, brieven, dia's, videobanden, knipsels, kaarten. 'Je bent vrij om er zoveel in te neuzen als je maar wilt,' luidde de mededeling. Het enige wat ik moest doen, was even bellen als ik in de auto naar Soest stapte.

Tijdens een van de eerste dagen aan de ronde tafel die Loekie voor me had vrijgemaakt, vond ik de foto die ik later nog vaak zou bekijken. De plaat zat in een van de foto-boeken waarin Siegfrieds jeugd tot leven kwam. Het ging om een groepsportret, zwart-wit, geschoten ergens halverwege de jaren dertig. Vijftien scouts en hun hopman poseren in de Indische natuur. De jongens zien er keurig uit: hun tenues vallen strak om het lichaam, ze hebben een das

om de nek, aan de voeten dragen ze glimmende schoenen en hun zwarte sokken zijn tot aan de knieën opgetrokken. Speciaal voor de foto hebben de jongens hun breedgerande hoed afgezet. In hun hand houden ze een wandelstok die even lang is als zichzelf.

Ik keek naar groep groen, ontdekte ik later, een van de vijf scoutinggroepen van Buitenzorg, alle vernoemd naar de kleur van hun das. De scouts van deze groep kwamen wekelijks bij elkaar in hun clubhuis, gelegen naast het witte paleis van de gouverneur-generaal. Dan trokken ze gezamenlijk naar het Algemeen Proefstation aan de rand van de stad, de plek waar gewassen als koffie, kina, rubber en thee werden getest en hopman Haring als employé werkte. De lap grond vormde het perfecte oefenterrein, net zoals de Plantentuin achter het paleis. De leden van groep groen onderhielden nauw contact met het paleispersoneel en kregen zo toestemming om door de tuin rond te dwalen. Tussen de enorme verzameling planten en bomen uit de hele wereld leerden de jongens hoe ze met dode bamboestokken hutten en bruggen bouwden, hoe ze met het kompas hun weg door de natuur vonden en hoe ze zelf een vuurtje konden stoken.

De groep verheugde zich vooral op de weekeinden en vakanties. Dan bestond er geen betere plek om te wonen dan in Buitenzorg. Verlieten de jongens de stad aan de zuidkant, dan slokte de Javaanse natuur hen direct op: oerwoud en vulkanen. De Salak diende zich eerst aan, daarachter lag de Gedeh. Die reuzen beklimmen was het mooiste wat er was. In de wildernis konden ze alle technieken toepassen die ze op het Proefstation en in de Plantentuin hadden ge-

leerd. Ze sliepen op een open plek in de jungle, slachtten een kip en roosterden die boven het kampvuur, stoomden rijst in hun scoutinghoed en rolden stenen in de krater. Het enige wat voor vertrek geregeld moest worden, waren de Indonesische dragers: leeftijdsgenoten die in kampongs vlak bij Buitenzorg woonden en voor een paar cent tenten, eten en melkbussen vol water naar boven sjouwden.

Op de foto die ik vond, lachen alle jongens of zetten ze in elk geval een guitige blik op. Behalve de scout helemaal rechts op het groepsportret. Hij draagt een bril en heeft zijn blonde haar in een strakke scheiding naar rechts gekamd. Zijn borst drukt de tiener licht vooruit. In zijn ogen een norske blik. Of is het stoer? Het poseren voor foto's lijkt hem minder te interesseren dan het avontuur waarvoor hij bij de scouting is gegaan.

Naast de jongen staat een zwarte motor. Op veertienjarige leeftijd heeft hij de machine van zijn ouders gekregen. De motor dankt hij vooral aan zijn moeder, die hem graag in de watten legt. Eigenlijk is haar zoon te jong om op een motor rond te rijden. Maar vader, hoofd van de veldpolitie van het district West-Java, ziet het door de vingers.

De motor speelt een belangrijke rol in het leven van de jongen. Als het even kan, rijdt hij Buitenzorg uit. Soms met vrienden – ze passen met z'n vieren op het zadel – en soms alleen. Naar kampongs in de omgeving, waar hij wordt overladen met eten. Of liever nog rijden ze richting de Salak, de vulkaan die hij vanuit de achtertuin van zijn woning kan zien.

In Indonesië wilde ik één ding: voor een dag de jongen van de foto zijn. De vochtige aarde van de Salak opsnuiven,

luisteren naar het geritsel van de jungle en me laten omringen door alle groenschakeringen die er bestaan.

Geregeld stuurde Frida vanuit Pekalongan brieven naar haar vier jaar oudere zus Gertrude. Haar diepste gevoelens tekende de jongste Simoneit niet op, toch kreeg *Trudiel* in Duitsland een goed idee van het leven dat haar zusje in de Nederlandse kolonie leidde.

Met een zwierig gotisch handschrift schreef Frida over de zestien broekjes die ze met haar net aangeschafte naaimachine voor haar kleine *Bub* had genaaid en sprak ze haar zorg uit over de hoge prijzen in Nederlands-Indië. ‘Voor een eenmalig huisbezoek van de arts, Siegfried had hoge koorts door een malaria-aanval, betaalden we 7 gulden. Stel je voor! Portokosten voor een pakketje naar het buitenland: 3 gulden. Boter, worst, kaas – het is allemaal zo duur. Een fles bier: 1 gulden. Stof om een pyjama mee te maken: 6,30 gulden. Alles gaat zo op als je maar een paar honderd gulden per maand verdient. Ach, het is overal hetzelfde. We moeten ons er maar doorheen slaan. Wat het nog enigszins dragelijk maakt: de prijzen stijgen hier niet om de haverklap, zoals bij jullie.’

In dezelfde brief schreef ze: ‘Eind volgende maand beginnen hier de feestdagen vanwege het 25-jarige jubileum van koningin Wilhelmina. Het jubileum wordt groots gevierd. Als je, zoals wij, republikeins bent, doen alle voorbereidin-